

**ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
НА ТЛІ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ УКРАЇНОЗНАВСТВА**

Статтю присвячено аналізу етнічної ідентичності українців на тлі закономірностей українознавства.

The article is devoted to the analysis of ethnical identity of the Ukrainians against the background patterns of Ukrainology.

Сьогодні існує велика кількість концепцій етнічної та національної ідентичності. Окремі автори (Н. Лебедєва, В. Павленко, Г. Солдатова, Т. Стефаненко та ін.) намагаються узагальнити деякі закономірності формування етнічної ідентичності. Проте до цього часу ще не окреслена специфіка становлення і розвитку етнічної ідентичності на тлі закономірностей сучасного українознавства. Це й зумовило вибір теми даної статті, метою якої є аналіз виникнення, становлення і розвитку етнічної ідентичності українського народу на тлі загальних закономірностей сучасного українознавства.

Історія філософської думки показує, що категорія "закон" формувалась у контексті уявлень про організуючі функції надлюдської впорядковуючої сили, людини (очільника роду, ватажка племені), спільноти, держави, моральних і правових норм. Поступово формувались закони **морально-етичні** (сукупність правил співжиття у суспільстві, норм поведінки тощо), **релігійні** (сукупність присписів про те, яким чином мають відбуватися релігійні обряди й ритуали, яким чином мусять поводити себе віруючі), **юридичні** (окреслення сфер дозволеного і недозволеного; встановлені владою загальнообов'язкові правила, що мають юридичну силу на певній території) та інші. Закони дозволяють фіксувати основні характеристики буття: істотність, загальність, повторюваність, регулярність, стійкість, упорядкованість, необхідність та ін. Отже, **закон** – це об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, об'єктами, явищами і процесами, що впливає з їхньої сутності й внутрішньої природи, зумовлюючи їх упорядкований розвиток та зміни.

В Новий час виникло поняття "**закон природи**", воно тлумачилось як вираз внутрішніх, суттєвих, стійких відносин і зв'язків між об'єктами та явищами природи, що зумовлює їхню впорядкованість і тенденції розвитку. Морально-етичні, релігійні та юридичні закони не мають такої універсальності, як природні закони. Тому мислителі та вчені наголошували, що на основі знання законів природи можливе досить точне прогнозування багатьох процесів та явищ.

Накопичення достатньої кількості емпіричних фактів створило умови для формування **законів науки**, тобто емпірично встановлених, зафіксованих і описаних положень і аксіом, які стосуються загальних, стійких, повторюваних відношень у природі, соціумі та культурі, а також істотних, регулярних і чітко виражених зв'язків між явищами. Отже, науковий закон – це знання, сформульоване в поняттях, які відображають причинно-наслідкові зв'язки між предметами, об'єктами, явищами і процесами.

Якщо **закони природи** діють об'єктивно, незалежно від того, чи знають про них люди, чи ні, то **закони науки** є відображенням законів об'єктивного світу в людській свідомості. Відкриття наукових законів – це складний процес поступового переходу людської думки від аналізу випадково накопичених емпіричних фактів до пізнання найголовнішого і найсуттєвішого. Наукові закони не можна ототожнювати з теоріями, аксіомами, гіпотезами, принципами, моделями тощо.

Сучасна наука розрізняє закони **за ступенем загальності та ареалом дії** (загальні і часткові), **за спо-**

собом їх прояву та рівнем детермінації (динамічні і статистичні), **за специфікою процесів**, що відбуваються в природному і соціальному світі (природні і соціальні), **за специфікою системного підходу** (закони організації, функціонування і розвитку системи) та за іншими критеріями. Відповідно до цього існують **різні типи наукових законів**: 1) **загальні** (що виражають найзагальніші взаємозв'язки і проявляються на всіх структурних рівнях універсуму, наприклад, закон переходу кількісних змін у якісні, закон збереження енергії), 2) **часткові** (що виражають зв'язки між конкретними (фізичними, хімічними або біологічними) властивостями об'єктів, предметів та явищ, наприклад, закон природного добору, закони термодинаміки), 3) **динамічні** (які реалізують ідею однозначного причинного зв'язку, коли точне значення одних величин зумовлює точне значення інших величин), 4) **статистичні** або **імовірнісні**¹ (які стосуються опису масо-подібних (тобто колективних) явищ, котрі розглядаються як наслідок дії цілого комплексу причин, де поруч із загальними діють випадкові причини, цей опис базується на "законі великих чисел", який реалізується за допомогою математико-статистичного апарату теорії ймовірності)², 5) **соціальні** (відносно сталі й систематично відновлювані повторюваності, які проявляються у відносинах між націями, етносами, класами, соціально-демографічними, субкультурними і професійними групами, між суспільством і сім'єю, соціальною організацією і особистістю тощо; у сфері дії цих законів може знаходитися суспільство в цілому або якась його частина (часто у певний проміжок часу))³. Існують також закони **емпіричні** (тобто закони, що отримані з дослідів, вони мають лише відносне значення, оскільки діють тільки тоді, коли є відповідні передумови), **детермінаційні** (тобто закони, що будуються виключно на принципі детермінізму і причинно-наслідкових зв'язках) та інші. Всі ці закони характеризують **різні типи розуміння** причинних відношень у світі, а також **різні способи пояснення і передбачення** явищ.

Відомо, що можливість відкриття і формулювання законів у **природничих** науках є більшою, ніж в **соціо-гуманітарних**. У зв'язку з цим, в соціогуманітарних науках, в тому числі й в українознавстві, факти, події і явища описуються переважно через наукові **закономірності**, адже "**закономірне**", наприклад, в етносоціальній сфері виявляється не тільки через необхідні й упорядковані явища, але й через випадкові та хаотичні, виступаючи як **тенденція**.

¹ Сучасна наука розглядає статистичні закони як імовірнісні закономірності, адже вони не дають однозначних передбачень.

² У ХХ ст. з переходом до неklasичної та постнеklasичної науки відбулись дискусії щодо співвідношення динамічних і статистичних законів, зокрема, було доведено, що за динамічними законами "ховаються" випадкові й масо-подібні явища. Наслідком цих дискусій стало специфічне поєднання цих типів законів для вивчення складних систем, які здатні до еволюції та самоорганізації (цей принцип найкраще реалізований у синергетиці).

³ При формулюванні соціальних законів потрібно враховувати активну, цілеспрямовану діяльність учасників соціальних подій, а також дію стихійних суспільних чинників. Реалізація соціальних законів залежить не лише від зовнішніх об'єктивних умов, але й від суб'єктивних факторів.

Сучасне українознавство плідно використовує деякі закони і закономірності, виявлені у межах інших наук: 1) розмежування етнологією специфіки етнічних і націєтворчих процесів (В. Козлов, Ю. Семенов та ін.); 2) культурологічний опис специфіки культурної адаптації людських спільнот (Е. Маркарян та ін.); 3) соціологічний закон інтелектуальної еволюції людства (О. Конт); 4) історичне розведення "потестарного" й "політичного" (Л. Куббель та ін.); 5) політологічне розмежування донаціональних і національних держав (В. Лісовий та ін.); 6) соціально-психологічний опис специфіки та закономірностей функціонування соціокультурного простору (К. Левін, В. М'ясищев та ін.); 7) синергетичний аналіз процесів самоорганізації суспільних систем (І. Пригожин та ін.).

Закономірність – це основне положення конкретної науки, що характеризує перебіг певних процесів у природі, суспільстві або культурі, які окреслюють стійку тенденцію або стали спрямованість у змінах будь-якої системи. Наукові закономірності є більш багатозначними, ніж закони науки. Якщо **закони** вказують на загальні, суттєві, глибинні зв'язки між предметами, об'єктами, явищами і процесами; їм підпорядковується велика група явищ та процесів, то **закономірності** вказують на певний порядок, послідовність, тенденції розвитку явищ і процесів, відображаючи характер і зміст їхнього становлення, функціонування й розвитку в цілому. Між законами і закономірностями існує своєрідний зв'язок: по-перше, закономірностями часто називають певну сукупність пов'язаних між собою законів, які забезпечують своєю дією стійку тенденцію або спрямованість у змінах процесів чи систем, по-друге, законом часто стає пізнана і перевірена на практиці закономірність.

Таким чином, закони і закономірності українознавства являють собою **ядро** цієї **інтегративної науки**. Для розвитку українознавства дуже важливим є знання і розуміння всієї доступної для спостереження, вивчення і перетворення української реальності (природно-географічної, культурно-історичної, етнонаціональної, соціально-економічної, геополітичної тощо). У зв'язку з цим, важливим завданням українознавства є формулювання і обґрунтування законів і закономірностей, поглиблення на цій основі наукових знань та використання їх не тільки як необхідного елемента **цілісного світогляду** громадян України, але й як важливої складової **наукової картини світу** загалом. Проте загальні закони у сфері українознавства можуть діяти як **тенденції**, тому в цих випадках потрібно обов'язково враховувати ті особливості України, які визначаються специфікою її культури, духовності, економіки, етноісторичного та геополітичного розвитку.

Отже, **закономірності українознавства** – це наукові положення, які: а) характеризують становлення, перебіг і функціонування різноманітних (геокультурних, соціокультурних, етнічних, націєтворчих, державотворчих) процесів та явищ на теренах України і в середині української спільноти; б) віддзеркалюють об'єктивно існуючі, типові й повторювані зв'язки між подіями, процесами та явищами на будь-якому рівні самоорганізації українського народу; в) розкривають системну цілісність українства та окреслюють зміст і напрями розвитку України й українського народу.

Закономірності українознавства формулюються в результаті комплексного дослідження: 1) специфічних аспектів виникнення, становлення, функціонування і розвитку способу життєдіяльності українців, створених ними інституціональних структур та різних сфер суспільного життя загалом; 2) розвитку української культури та процесів культуротворення; 3) прийомів і способів внутрішньої самоорганізації української спільноти;

4) провідних видів діяльності українства; 5) особливостей історичного поступу українського народу тощо. Закони й закономірності українознавства виконують цільову, прогностичну, регулятивну та інші функції. Знання закономірностей українознавства необхідне для успішного управління усіма процесами, що відбуваються в українському суспільстві та державі.

Можна навести приклад деяких **українознавчих закономірностей**, виявлених відомими науковцями, які працювали у Центрі українознавства: 1) в результаті інтеграції племен склавинів (представлених Празько-Корчацькою культурою) та антів (представлених Пеньківською культурою) в межах українського лісостепу утворився етнокультурний симбіоз, який став основою зародження українського етносу [1, с. 310]; 2) за даними історії, археології, етнографії, мовознавства, антропології, українці XVI – XVIII ст. були безпосередніми генетичними нащадками людності Південної Русі X – XIV ст. Отже, русини Середнього Подніпров'я, Волині, Галичини, Поділля за етнічними ознаками були праукраїнцями, які створили державу Русь зі столицею в Києві [3, с. 55, 57, 67, 75]; 3) в антропологічному складі українського народу знайшли відображення етногенетичні процеси на теренах України, про що свідчить антропологічне дослідження українців і опис морфологічної спадковості на теренах Середньої Наддніпрянщини [4, с. 196 – 200].

Процес становлення і розвитку етнічної ідентичності українського народу так само відбувається в руслі певних закономірностей: 1) у будь-якої людини є потреба відчувати себе частиною спільноти, яка обов'язково має привабливі характеристики; 2) в процесі етнічної ідентифікації діє відоме правило: члени груп (спільнот) схильні одночасно перебільшувати свою внутрішньогрупову подібність і міжгрупові відмінності; 3) етнофори роблять усе, щоб у соціальному порівнянні диференціювати свою групу (спільноту) в позитивний бік для того, аби досягти позитивної етнічної ідентичності; 4) позитивна етнічна ідентичність надає етнофорам відчуття психологічної безпеки і стабільності; 5) членам будь-якої етнічної групи (особливо у періоди соціальних змін і трансформацій) властиво перебільшувати позитивні риси й ознаки власної спільноти і занижувати такі ж риси і ознаки іншої групи; 6) послідовність стадій розвитку етнічної ідентичності не є універсальними для усіх народів світу; 7) етнічна ідентичність сильніше виражена у тих народів, що живуть в культурному середовищі, яке значно відрізняється від власного; 8) як правило, високостатусна група (спільнота) є привабливою для членів інших груп (спільнот), які вважають її референтною (еталонною) групою і хочуть належати до неї.

Всі ці закономірності чітко проявлялися упродовж етнічної історії українського народу: етнічна ідентичність українців почала формуватися в другій половині I тис.; перший спільний етнонім було зафіксовано в другій половині IX ст.; в другій половині XVI етнічна ідентичність українців почала трансформуватися в національну. Можна окреслити основні етапи процесу формування ідентифікаційних матриць українців, що були зумовлені культуротворчою діяльністю української спільноти. На I етапі (II – III ст. – IX – X ст.) в межах ідентифікаційних матриць почалось становлення метаєтнічної (слов'яни), локальної, племінної, мовної ідентичності. На II етапі (IX – X ст. – кінець XVI ст.) відбувалось становлення територіальної, етнічної, політичної (державної), релігійної, субкультурної, становой, майнової, протонаціональної (етнорелігійної). На III етапі (який розпочався у XVII ст. і триває й нині) формувалась національна, соціально-професійна, громадянсько-політична, континентальна, загальнолюдська ідентич-

ність (звичайно, на кожному з цих етапів функціонували також вікова, статева на інші ідентичності). При цьому на кожному етапі виділялась домінуюча ідентичність (або група ідентичностей), яка зумовлювала розподіл інформації в ідентифікаційній матриці суб'єкта і впливала на структурування та ієрархізацію ідентифікаційної матриці, а також на визначення значущих параметрів порівняння власної спільноти з іншими. Таким чином, культуротворча діяльність українського народу не тільки суттєво впливає на зміни внутрішньої структури ідентифікаційних матриць етнофорів, але й на змістовне наповнення цих матриць. В різні історичні періоди в ідентифікаційних матрицях українців домінували різні ідентичності – племінна, територіальна, етнічна, релігійна, державна, національна, громадянсько-політична та інші [2, с. 18].

Для повноцінного формування національної ідентичності необхідні смислові зв'язки (специфічні динамічні утворення), які не тільки "зшивають" до купи особистість та її національну спільноту, поєднуючи ціннісно-смислову сферу особистості й ціннісно-смисловий універсум національної культури, але й виступають "містком" між соціальним і культурним та засадничою духовно-світоглядною основою для формування будь-якої колективної ідентичності. Світоглядні системи українського народу (міфологічні, релігійні, науково-філософські) репрезентують не тільки різні смислові нашарування в українській духовності, але й смисловий зміст українського буття. Актуалізація ідейного, образного та смислового змісту культури значно прискорює процес кристалізації української ідентичності. Отже, для формування національної ідентичності вкрай необхідними є смислові зв'язки між особистістю та її національною спільнотою, а також чітко структуроване смислове поле української ідентичності. Проведене нами теоретико-емпіричне дослідження дозволило з'ясувати, що

антиукраїнський інформаційний тиск з боку Росії негативно впливає передусім на осіб з маргіальною і змінною етнічною ідентичністю. Продовжується трансформація колективної ідентичності громадян України (нівелюється пострадянська ідентичність, зростає етнічна, національна і європейська ідентичність (престижність громадянсько-політичної ідентичності зростає більш повільно на Сході й Півдні України, на відміну від Півночі, Центру та Заходу України); з другої половини 2001 р. почала стрімко зростати релігійна ідентичність, у 2006 – 2007 рр. виросло значення регіональної ідентичності (при грамотній регіональній політиці цей тип ідентичності міг би стати базовим підґрунтям для зміцнення загальноукраїнської ідентичності). На жаль, упродовж 2010 р. було зафіксовано падіння рівнів розвитку національної та європейської ідентичності громадян України.

Оскільки в СРСР обезцінювалася й обезсмылювалася і українська національна культура, і українська національна ідентичність, то сьогодні існує нагальна потреба в переосмисленні та валоризації (відновленні ціннісного значення) української національної культури, української ідеї та національної ідентичності. Надзвичайно необхідним є також вивільнення всього українського з-під тиску антиукраїнських репресивних тенденцій. Одним з дієвих чинників у цій справі може стати українознавча компетентність громадян України.

1. Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу / В. Д. Баран, Я.В. Баран. – К., 2002. – С. 310. 2. Воропаєва Т. Формування ідентифікаційної матриці та культуротворча діяльність українців / Т. Воропаєва // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – № 13. – К., 2009. – С. 15 – 18. 3. Залізняк Л.Л. Походження українського народу / Л.Л. Залізняк. – К., 1996. – С. 55, 57, 67, 75. 4. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу / С. Сегеда. – К., 2001. – С. 196 – 200.

Надійшла до редколегії 25.10.10

С. Конча, канд. іст. наук

БІЛІ ХОРВАТИ І НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ У ІХ – ХІ СТ.

Розглядається питання про плем'я хорватів (білих хорватів), яке, на загальне переконання, мешкало в українському Прикарпатті близько ІХ – Х ст. Проте, на думку автора, сукупність відомих фактів заперечує цю локалізацію.

The question concerning the ancient tribe of the Croats (White Croats), which according to the common persuasion occupied the Ukrainian Pre-Carpathians around the 9th – 10th centuries are looked through. But, according to the author's opinion, the sum of well-known facts disclaims this location.

У вітчизняній історіографії давно і міцно затвердилась думка, що населення, яке напередодні утворення Київської Русі займало терени українського Прикарпаття і Закарпаття звалось "білі хорвати". Між тим, згадки джерел про хорватів настільки стислі й непевні, що висловлене більше ста років тому зауваження М.С. Грушевського: "сумнівна річ, чи було українське плем'я зване Хорватами і не знати, де воно сиділо" [7, с. 213] на сьогодні аналістично не втратило своєї актуальності.

"Білі хорвати" в літописанні з'являються тільки раз в розповіді "Повісті минулих літ" про розселення слов'ян з Дуная: "Яко пришедше, сѣдоша на рѣцѣ имянем Моравѣ и прозвашася Морава, а друзии Чесѣ нарекошася. А се ти же Словѣне: Хорвати Бѣли и Сѣрпъ (ЛЛ. Серебъ) и Хорутане; Волохомъ бо нашедшимъ на Словены на Дунаиския и сѣдшимъ в нихъ и насилыщемъ имъ. Словѣни же ове пришедше и сѣдоша на Вислѣ и прозвашася Ляховѣ..." [19, с. 8]. Як неважко бачити, і зміст розповіді й згадані поряд інші етноніми явно вказують на те, що йдеться про дунайських (балканських) хорватів і саме їх літописець вважає за потрібне назвати "білими" (хоча, наскільки відомо, цей додаток ніколи не фігурував у самоназві південних хорватів).

Про "Бєлохорватів тобто білих хорватів" (Вєлохорватѣи ѱуовн ѡтрои Хорватѣи) веде мову також Константин Багрянородний [10, с. 131, 135, 141], який розміщує їх "по той бік Багварії (= Баварії)" або ж "по той бік Туркії (= Угорщини)", дивлячись з Константинополья, а, отже, вказуючи на терени північніше Дуная, Татр і Карпат. Саме ці вказівки послугували основою для стійкого уявлення про "білих хорватів" в українському Прикарпатті. Проте імператор тут же конкретизує свої свідчення, зазначивши, що білі хорвати живуть біля "Франгії" (країни франків, тут, очевидно, територія Німеччини) і межують з "нехрещеними сербами", тобто західними сербами або сербами, які, за сукупністю західних джерел, надійно локалізуються у доріччях рр. Заале й середньої Ельби [16, с. 111 – 112].

Дані Константина дозволяють, начебто, розмістити білих хорватів десь у найближчому сусідстві з Чехією та Моравією – між верхніми течіями Ельби та Вісли [12, с. 11 – 14, 52 – 76]. Ця локалізація підтверджуються описом кордонів Празької єпископії, засвідченого грамотою 1086 року, але сягаючим прототипу часів імператора Оттона I (962 – 973), де хорвати двічі (Chrouati et